

ARAŞTIRMA MAKALESİ

**Sıra Dışı Bir Mülki İdare Amirliği Deneyimi: Atçalı Kel Mehmed Olayı Üzerine Bir
Literatür Taraması**

Arş. Gör. Dr. Emre AKCAGÜNDÜZ, Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Edirne,
e-posta: emreakcagunduz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2829-0794>

Öz

19. yüzyılda bir yandan Fransız İhtilali'nin etkisi diğer yandan yönetsel yapıdaki bozulmalar nedeniyle sık sık ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu ayaklanmalar çeşitli reformların yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Reform süreci öncesinde çeşitli devlet görevlilerince yapılan incelemelerde, özellikle taşra idaresinde gözlemlenen sorunlara dikkat çekmiştir. Toprak rejimi ve mülki idari yapıdaki bozulmalar sadece farklı millet ve dindeki vatandaşları değil bütün Osmanlı vatandaşlarını olumsuz yönde etkileyerek ayaklanmaların çıkmasına sebep olmuştur. Atçalı Kel Mehmed olayı, mülki idari yapıdaki bozulmaya bir tepki olarak ortaya çıkmış bir ayaklanmadır. Fakat bu ayaklanmayı diğer ayaklanmalardan farklı kılan durum, Atçalı Kel Mehmed'in kısa süreli de olsa bir mülki amir (vali) gibi hareket etmesi, devlete bağlılığını bildirmesi ve yaptığı faaliyetler sonucunda halk tarafından destek görmesidir. Bu çalışmada Atçalı Kel Mehmed olayı, mülki idare amirliği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin toprak rejiminde ve idari yapıdaki bozulmaların taşra idaresine nasıl etki ettiği, Atçalı Kel Mehmed'in kısa süreli mülki idare amirliği deneyiminde sergilemiş olduğu tutum ve davranışların neden farklı olduğu, dönemin resmi mülki idare amirlerinin neden halk tarafından kabul görmediği, Atçalı Kel Mehmed'in halk nezdinde hangi davranışları sergilemesi sonucunda kabul gördüğü, dönemin mülki idare amirlerinden hangi noktalarda farklılık gösterdiği, yapılan literatür taraması ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mülki İdare, Vali, Sosyal İsyancılık, Reform.

Makale Gönderme Tarihi: 02.01.2022

Makale Kabul Tarihi: 03.03.2022

Önerilen Atıf:

Akcagündüz, E. (2022). Sıra Dışı Bir Mülki İdare Amirliği Deneyimi: Atçalı Kel Mehmed Olayı Üzerine Bir Literatür Taraması, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(3): 269-285.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2022, 5(3): 269-285. DOI:[10.26677/TR1010.2022.933](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.933)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH ARTICLE

**An Exceptional Experience of a Territorial Administration Authority: A Literature Review
on Case of Atçalı Kel Mehmed**

Dr. Emre AKCAGÜNDÜZ, Trakya University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Edirne, e-mail: emreakcagunduz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2829-0794>

Abstract

In the 19th century, revolts were recurrently impelled due to both the impact of the French Revolution and the deterioration in the administrative structure. These revolts revealed a crucial demand for several reforms. The deterioration in the land tenure regime and the administrative structure caused revolts through distressing the public, not only people among different ethnicities and religions, but also people among the entire public in the Ottoman Empire as a broad sense. The case of Atçalı Kel Mehmed refers to a revolt that arose as a reaction to the deterioration in the territorial administrative structure avowedly. In this study, the case of Atçalı Kel Mehmed has been evaluated within the framework of the territorial administrative authority. The subsequent problematics of how the deteriorations in the land tenure regime and administrative structure of the Ottoman Empire affected the provincial administration, why attitudes and actions of Atçalı Kel Mehmed as a chief authority in territorial administration during his short-term administration were considered as 'different', why the chief authorities in the territorial administration were not accepted genuinely by the public on that period of time, as a result of which behaviors of Atçalı Kel Mehmed he was accepted by the public affably, and also at which points Atçalı Kel Mehmed differed from the other chief authorities in territorial administration in that period of time have been meticulously examined as a result of the literature review in this study.

Keywords: Territorial Administration, Governor, Social Revolt, Reform.

Received: 02.01.2022

Accepted: 03.03.2022

Suggested Citation:

Akcagündüz, E. (2022). An Exceptional Experience of a Territorial Administration Authority: A Literature Review on Case of Atçalı Kel Mehmed, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(3): 269-285.

GİRİŞ

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin "en uzun yüzyılı" olarak nitelendirilmektedir (Ortaylı, 2008). Bu nitelendirmenin çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu "milliyetçilik" akımı, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan farklı ulusların sıklıkla ayaklanmalarına yol açmıştır. Bu ayaklanmaların en önemli nedenlerinden birisi de dönemin güçlü devletlerinin (İngiltere, Rusya, Fransa gibi) kışkırtmalarıdır. Ayaklanmalar sadece farklı uluslar ile sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Türk halkı da sıklıkla ayaklanma çıkarmıştır. 19. yüzyılda sık sık ayaklanma çıkmasının en önemli nedenlerinden ikisi idari ve ekonomik yapıların bozulmasıdır. Öncelikli olarak tımar sisteminin bozulması, beraberinde vergi toplama sisteminin de bozulmasına neden olmuştur. Vergi toplama sisteminde iltizam usulünün yaygınlaşması, halk ayaklanmalarının artmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda Mültezimlik, hızla bazı Ayan ailelerin güdümüne girmiştir. Ayan ailelerin güçlenmesinde "Malikâne Sistemi" olarak adlandırılan sistemin getirilmesi ve bu sistemin zamanla bozulması etkili olmuştur (Kodaman, 2017: 13). 19. yüzyılın başlarından itibaren merkezi otoritenin gitgide zayıflaması mültezimlerin başıboş ve denetimsiz bir şekilde hareket etmesine neden olmuştur. Vergi toplamada yaşanan haksızlıklar ve halka yapılan zulüm, Osmanlı Devleti'nin birçok bölgede ayaklanmalar ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu ayaklanmalara, Niş Ayaklanması, Vidin Ayaklanması, Erzurum Ayaklanması, Kastamonu Ayaklanması örnek olarak verilebilir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2003).

Yukarıda sayılan bütün bu olumsuzluklar ister istemez Osmanlı Devleti'nin idari yapısının en önemli parçası olan taşra idaresinde de bozulmalara yol açmıştır. Taşra idaresindeki bozulmalar, ekonomik yapının bozulmasına paralel bir şekilde ilerlemiştir. Taşra idaresinde yetkili olan mülki idare amirlerinin atanmalarında liyakatten vazgeçilip "entrika, nüfuz kullanma, rüşvetin" etkin hale gelmesi idari yozlaşmayı hızlandırmıştır. Bu dönemde yaşanan yozlaşmayı valiler üzerinden betimleyen Davison (2005: 142) durumu şu şekilde betimlemektedir:

Vali, hakkında genellikle hiçbir şey bilmediği, ancak kısa bir süre için kalacağı ve sadece parasal harcamalarını telafi etmek için değil, gerçekte valinin kendi ailesinin fertleri olmak üzere resmi mevkilere getirilmiş kişisel hizmetlilerinden dalkavuklardan oluşan bir kalabalık topluluğu beslemeye kalkıştığı bir eyalete gönderilirdi. Valilerin genelde aylıksız olması halktan kazanç ve harç toplanmasına neden oluyordu. Özellikle 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde en yetenekli valiler bile genellikle bir yerde uzun kalamıyor, aylıklarına ek olarak "kapı altından gelire" ihtiyaç duyuyorlardı. Bu durum aylık almayan ve kazançlarla geçinen şer'i mahkemelerdeki taşra kadılarını da etkilemekteydi.

Davison'un da belirttiği gibi vali atamalarında belirgin şekilde liyakatten uzaklaşmıştır. Vali atanmak isteyen kişiler genelde Bâb-ı Âli de kulis, entrika ve rüşvet yoluyla en çok geliri elde edebilecekleri yerlere atanmaya çalışmışlardır. Bu durumun en önemli nedeni toprak rejiminde (özellikle Tımar sisteminde) yaşanan bozulma ve bu toparlakların merkezi yönetimin denetimi olmadan iltizam usulü ile yönetilmesidir.

Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin bozulmasına paralel olarak taşra idaresinin de bozulduğunu belirten ve bu konuda önemli bir eser kaleme alan Halil Cin (1985) de benzer tespitleri yapmıştır. Cin (1985: 63-65) tımar sistemindeki bozulmanın ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde Vezir Rüstem Paşa tarafından tımarların iltizam olarak verilmesiyle başladığını belirtmektedir. Cin, iltizam usulünün Osmanlı toprak rejimini bozduğunu özellikle 18. ve 19. yüzyıldan itibaren iltizamın, halkın mültezimler tarafından zulümüne dönüşen bir sistem yarattığını belirlemektedir. Merkezi yönetimin iyiden iyiye gücünü kaybettiği 19. yüzyılda özellikle mülki amirlere verilen Tımarlar, belirli ücretler karşılığında mültezimlere devredilmiştir. Mültezimler de denetimsizlik yüzünden halktan gereğinden fazla vergi toplamışlar, vergi vermeyen kişilere de zulüm etmişlerdir.

Mültezimler ve iltizam sistemi nedeniyle öncelikle Anadolu'da Celali İsyanları baş göstermiştir. Celali İsyanlarını sırasıyla geniş çaplı başka isyanlar takip etmiştir. Bu dönemde hem içte hem de dışta pek

çok sorunla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti her ne kadar reform yapmak istese de yerleşik düzenin değişmesi kolay olamamış, yapılmak istenilen reformlar kâğıt üzerinde kalmıştır.

Bu çalışma, yukarıda verilen bilgilere paralel olarak 19. yüzyılda idari sistemin bozulması ve taşra idarecilerinin yapmış olduğu hatalar sonucunda Aydın vilayeti çevresinde ortaya çıkan Atçalı Kel Mehmed olayına/ayaklanmasına odaklanılmıştır. 19. yüzyılda iltizam sistemi ve mülki amirlerin neden olduğu pek çok ayaklanma mevcuttur. Fakat Atçalı Kel Mehmed olayını bu ayaklanmalardan ayıran belli başlı özellikler bulunmaktadır. Çalışma sürecinde derinlemesine bir literatür (kaynak taraması) yapılmıştır. Konu ile ilgili yazılan bütün eserlere ulaşıp elde edilen veriler okunarak analiz edilmiş ve çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Bulgular, çalışmanın sonuç bölümünde tartışılmıştır.

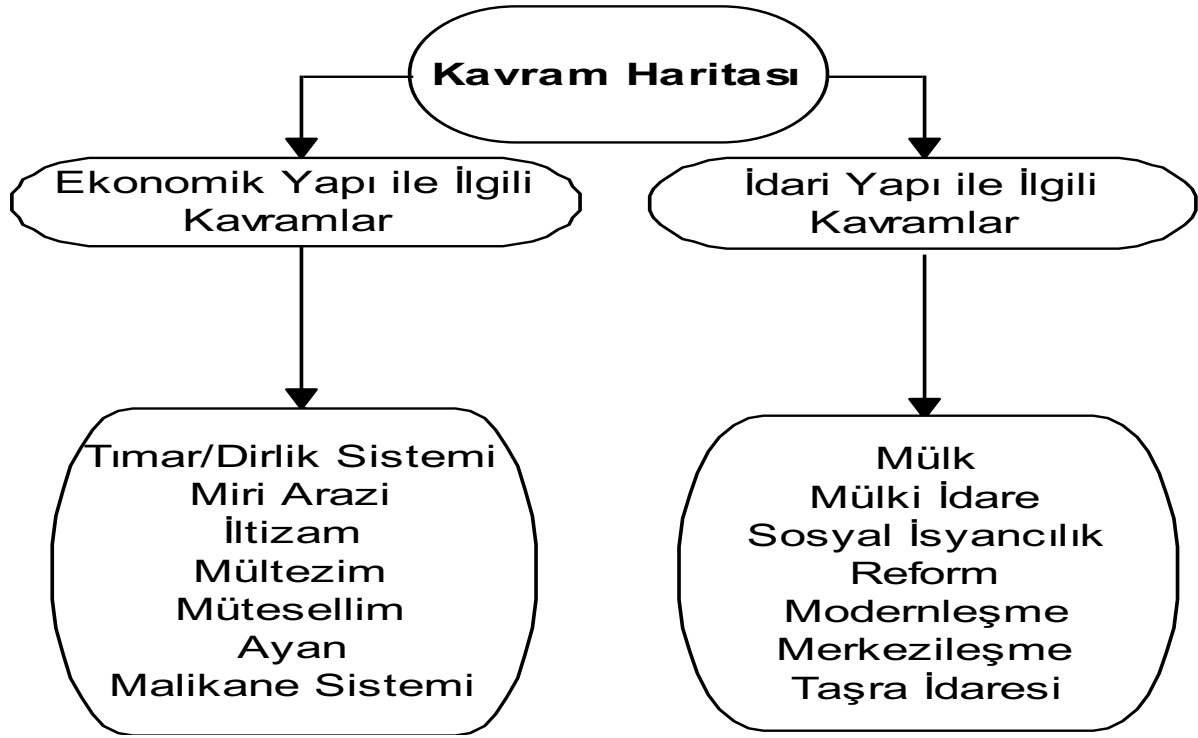
YÖNTEM

Çalışma genel olarak nitel araştırma tekniği çerçevesinde şekillendirilmiştir. Çalışmada, nitel araştırma tekniğinin bir alt dalı olan “nitel durum analizi” yöntemi kullanılarak veriler harmanlanmış ve çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Nitel araştırma tekniği “gözlem, görüşme, doküman analizi (ses, içerik vb.) nitel veri yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların rasyonel veriler ile doğal ortamda ve gerçekçi veriler ile bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik araştırma sürecidir” (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39). Nitel durum analizi, “belirli bir vakanın, çeşitli verilerle neden-sonuç ilişkisi içerisinde incelenerek, önceden belirlenen araştırma sorularına yanıt bulmayı amaçlayan” bir nitel araştırma yöntemidir (Subaşı ve Okumuş, 2017). Çalışmanın üç bölümü de genel olarak doküman incelemesi çerçevesinde hazırlanmıştır. İlk bölümde kavramsal çerçeve ve tarihsel arka plan tartışılmıştır. Bu bölümde, çalışmada kullanılacak kavramlar ve Atçalı Kel Mehmed olayının ortaya çıkışına neden olan tarihsel gelişim süreci incelenmiştir. Bu bölümde konu ile ilgili kitap, makale, tez ve ansiklopediler taranmış, doküman analizi yapılmıştır. İkinci bölümde Atçalı Kel Mehmed olayı ile ilgili literatürde yazılan eserler incelenmiştir. Bu bölümde Atçalı Kel Mehmed olayının literatürde hangi açılardan incelendiği tartışılmıştır. Yine bu bölümde konu ile ilgili yazılan akademik tezler, kitaplar ve makaleler incelenerek doküman analizi yapılmıştır. Üçüncü bölümde Atçalı Kel Mehmed’in kısa yönetim dönemi (mülki idare amirliği deneyimi) incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışma çerçevesinde yapılan araştırma sonucunda elde edilen dokümanların analizi sonrası Atçalı Kel Mehmed olayının neden sıra dışı bir mülki idare amirliği deneyimi olduğu tartışılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve TARİHSEL ARKA PLAN

Çalışmada, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda ekonomik ve idari yapıda yaşadığı sorunların neden olduğu bir olay/ayaklanma irdelenmektedir. Bu nedenle çalışma sürecinde kullanılan kavramların tanımlanması ve tartışılması çalışmanın okuyancılar tarafından anlaşılmasını kolaylaştırması açısından önem arz etmektedir.

Öncelikle Atçalı Kel Mehmed olayı ve o dönemdeki paralel ayaklanmaların temel çıkış nedeni ekonomik yapının en önemli parçası olan “Osmanlı Toprak Sistemi’nin” bozulmasıdır. Osmanlı Devleti’ndeki toprak mülkiyeti sistemi genel olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar: Özel mülkiyete konu olan araziler, vakıflara ait olan araziler ve miri arazilerdir. Miri arazi sistemi, Osmanlı toprak mülkiyeti sistemi içerisinde en geniş alana sahip olan sistemdir. Miri arazinin mülkiyeti devlete aittir. Devlet bu arazileri özel bir şekilde dağıtarak işlemektedir (Ceylan, 2011: 149). Miri arazinin farklı çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar: havass-ı hümayun, yurtluk, malikâne, ocaklık, paşmaklık, mukataa ve dirliktir. Bu kavramları kısaca tanımlamak gerekirse, paşmaklık, padişahların ailelerine (anne ve kızları gibi) ayrılan ve geliri bu kişilere giden topraklardır. Yurtluk, daha çok sefer uç bölgelerinde/boyalarında bulunan askerlere ve ailelerine verilen gelirleri bu kişilerin olan topraklardır. Ocaklık, gelirleri kale muhafızlarına ve tersanelere ayrılan topraklardır. Mukataa, gelirleri direk hazineye aktarılan topraklardır (Cin, 1985: 23; Karadağ ve Şit, 2016: 58-29). Bu çeşitler içerisinde çalışma için önem arz eden iki sistem dirlik ve malikâne sistemidir.

Şekil 1. Yazar tarafından farklı kaynaklar taranarak oluşturulmuştur.

Malikâne sistemi, “yaşam boyu tasarruf anlamında kullanılan” (Suceska, 1985: 273) bir sistemdir. Fakat burada vurgulanması gereken nokta, malikâne sisteminde, toprak mülkiyeti, malikâne sahibine geçmemekte sadece toprağı kullanma hakkı kendisine geçmektedir. Bu sistemi çalışma açısından önemli kılan nokta, sistemin, bazı Osmanlı seçkinlerine (vali, paşa vb.) 19. yüzyılda ekonomik ve sosyal açıdan üstünlük sağlamasıdır. Malikâne sisteminde, belirli bir toprak parçasının kullanımı ve geliri, Osmanlı Padişahu tarafından herhangi bir ciddi kısıtlayıcı tedbir olmadan bir kişi ya da bir aileye verilmekteydi. Bu sistem, malikânelerin bazı yerel ailelerce uzun yıllar kontrol altında tutulması nedeniyle güçlü yerel beylerin (ayanların) ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Ayan kavramı belirli bir bölgede yaşayan ve o bölgede ileri gelen aileleri tanımlamak için kullanılmıştır. Malikâne sisteminin faydalarından yararlanarak uzun yıllar bulunduğu bölgede yerel egemenliği sağlayan ailelere örnek olarak Bosna Hersek’te Rizanbegoviç ailesi (Suceska, 1985: 279-281), Ankara ve çevresinde Müderriszadeler, Muslupaşazaler (Kaya, 2013: 149), Manisa ve etrafında Karaosmanoğulları, Yozgat ve çevresinde Çapanoğulları, Musul’da Celîlîler, Rusçuk’ta Tepedelenliler, Vidinli Pasvanoğulları (Alkan Günay, 2012: 2) verilebilir.

Dirlik (tumar) sistemi de Osmanlı Devleti’nin toprak rejimindeki bir diğer önemli sistemdir. Tımar/dirlik, sözlük anlamı olarak, “ilgi-bakım” anlamına gelmektedir. Kavram, genel olarak “Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs (miras) yoluyla geçmeyen toprak tahsisini ifade” etmektedir (İnalçık, 2012: 168). Tımar sistemi, Osmanlı Devleti’nin miri arazi statüsündeki topraklarını belirli bir hizmet karşılığında belirli kişi ya da ailelere kullandırmasıdır. Tımar sistemi esasında savaşlarda fayda göstermiş komutanlara ve devletin farklı birimlerinde görev alan bürokratlara hizmetleri karşılığında tahsis edilmiştir. Bu sistemde vurgulanması gereken önemli nokta, tımar olarak verilen arazinin, verilen kişinin mülkiyetine geçmemesidir. Tımar verilen kişi ilgili toprağı işletir, elde edilen geliri emek veren halka (reaya) dağıtır, kendi payını alır ve vergisini verir. Sistem kısaca bu şekilde işlemektedir (Cin, 1985: 53-54).

Osmanlı Devleti’nde özellikle tımar ve malikâne sisteminin bozulması idari yapıyı doğrudan doğruya etkilemiştir. Her iki sistemde de vurgulanan özellikler: toprak mülkiyetinin devlete ait olması ve ilgili

toprağın (sadece) kullanım yetkisinin verilmesidir. Osmanlı Devleti'nin savaşlar ve iç ayaklanmalar nedeniyle zayıflaması taşradaki egemenliğini sarsmış, dirlik ve malikâne sistemleri, onlarca güçlü derebeyine benzer Ayanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayan ailelerin yavaş yavaş taşrada idari yapıyı ele geçirmeleri, ekonomik yapıyı ele geçirmeleri ile olmuştur. Özellikle 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikada yaşadığı sorunlar, taşradaki hâkimiyetini gittikçe zayıflamıştır. Ayan aileler öncelikle ekonomik olarak güçlenmek için hareket etmişlerdir. Ayan aileler ilk olarak "mütesellim"lik kurumunu ele geçirmeye çalışmışlardır. Mütesellim (Özkaya, 2006: 203): "*Beylerbeyinin veya sancak beyinin vekili olarak onların sefere gittiklerinde veya görev bölgelerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakan, vergileri toplayan görevli*" olarak tanımlanmaktadır. 18. ve 19. yüzyılda güçlerini pekiştirmek isteyen ayan aileler, mütesellimlik için birbirleri ile kıyasıya mücadeleye girmişlerdir. 1726'da yapılan bir yasal düzenleme, ayanların mülki idare amiri (vali) olmasının yolunu açmıştır. Yapılan düzenleme ile sancakbeylerinin merkezden seçilip atanması işlemi durdurulmuştur. Bu durum ayanların vali olarak görev almalarına ve Osmanlı Devleti ile bire bir muhatap olmalarına yol açmıştır. Bu sayede ayanlar, hem Osmanlı ya asker yardımı hem de maddi yardım yapan birer güç haline dönüşmüşlerdir (Cin, 1985: 63-68; Güven, 2016: 69).

Ayanların taşradaki ekonomik yapıyı ele geçirmelerinin bir nedeni de iltizam usulüdür. İltizam, "*özel bir şahsın, devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması*" (Genç, 2020: 154) olarak tanımlanmaktadır. İltizam sisteminin de ayanlar tarafından ele geçirilmesi, ayanların aynı zamanda "mültezim" yani iltizam sahibi kişi olmaları, taşradaki güçlerini iyice artırmıştır. Hem mültezim hem de vali olan taşradaki güçlü ayanlar, keyfi vergilendirme nedeniyle halka zulümeder davranışlar sergilemişlerdir. Özellikle Anadolu'daki büyük isyanların (Örneğin Celali İsyanları) çıkış nedeni, keyfi toplanan vergiler ve bu duruma karşı çıkan halkın tepkisidir. Malikâne ve iltizam sisteminde yaşanan bozulmaya karşı halk her ne kadar Babı-ı Ali'ye şikâyetle bulunsa da merkezi yönetimin güçsüzlüğü yaşanan adaletsizliklere müdahale edilememesine neden olmuştur (Üstündağ Özdemir, 2018: 31-33; Güven, 2016: 69-72).

Ekonomik yapıdaki bozulmaya paralel olarak idari yapıdaki bozulmalarda başlamıştır. İdari yapıdaki bozulmanın adeta temsilcisi sayılabilecek durum, mülki idare sisteminde gözlemlenmiştir. Mülki idare, mülk ve idare kavramlarının bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Mülk kavramı, "*Devletin egemenliği altında bulunan toprakların bütünü*" (Kenanoğlu, 2006: 540) olarak tanımlanmaktadır. Mülki idare ise ülkeye ait, çeşitli kıstaslarla bölünmüş, belirli bir toprak parçasının yönetimi, olarak tanımlanabilir (Apan, 2021: 763). Dikkat edilirse mülki idare kavramında bir sınır vurgusu vardır. Bu sınır, belirli bir toprak parçasının çeşitli yönetmelerle (tarihsel, coğrafi, ekonomik, demografik) belirlenmesi ile oluşmuştur. Bu sınırların belirlenmesi ile mülki idare kademeleri oluşmuştur. Bu kademelenme merkezi yönetim haricinde bulunan taşra idaresini oluşturmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü (TDKS) taşra kavramını şu şekilde tanımlamıştır: "*Bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi*" (TDKS, 2020). Taşra idaresinde (yani mülki idarede) yaşanan bozulmayı en iyi betimleyen kişi Tuncer Baykara (1966) olmuştur. Baykara (1966: 27) eserinde 19. yüzyılda taşraya atanan valilerin halkı görmezden geldiğini belirtmektedir. Atanan valilerin, halkın işkence ve zulüm görmesine aldırış etmeden mültezimlerle/voyvodalarla¹ iş birliği yaparak zenginleştiğini belirtmektedir. Baykara (1966: 27) 19. yüzyılda Aydın Nazilli'de yaşanan bir olayı örnek vermektedir. Bu olayda Nazilli halkının dönemin voyvodasından memnun olmadıklarını, voyvodanın halka zulüm ettiğini fakat voyvoda hakkında dönemin valisinin adamı olduğu için hiçbir şeyin yapılmadığını belirtmektedir. Bu örnek, mülki idari yapıdaki bozulmayı açıkça gözler önünü sermektedir.

¹ Voyvoda kavramının farklı anlamları bulunmaktadır. Kavram en genel anlamıyla (Maxım, 2013: 127): "*Bir memleketin başkumandanı ve idarecisi*" olarak tanımlanmaktadır. Fakat burada voyvodaların hem bir yönetici hem de bir vergi toplayıcısı olduğu vurgulanmalıdır. Her ne kadar voyvodanın idari/yönetimsel nitelikli işleri olsa da 19. yüzyılda vergi toplama sürecinde gösterdikleri adaletsizlikler halk tarafında tepki ile karşılanmıştır.

19. yüzyılda taşra idaresinde yaşanan bozulma nedeniyle ortaya çıkan isyanları diğer isyanlardan ayıran farklı özellikler mevcuttur. Atçalı Kel Mehmed olayı da bu bağlamda değerlendirilebilir. Atçalı Kel Mehmed bir eşkıya olarak dağlara çıkmasına rağmen onu diğer eşkıyalardan farklı kılan en belirgin özellik halk tarafından destek görmesidir. Bu noktada Atçalı Kel Mehmed olayı literatürde “Sosyal İsyancı” kavramı ile betimlenebilir. Sosyal isyancı kavramını sistematize eden kişi Eric Hobsbawn’dır. Hobsbawn “Sosyal İsyancılar” adlı eserinde sosyal isyancılar ile ilgili şu tespiti yapmaktadır (Hobsbawn, 1995: 11-12):

Devlet otoritesi ve feodal beylere göre suçlu sayılan sosyal isyancı gerçekte yasa dışına düşmüş köylüdür. Oysa köylülerin gözünde o, bir kahraman, sınıfının yandaşı, öç alıcı, adaletsizliği düzeltmek için dövüşen biri, belki de onları özgürlüğe kavuşturacak olan liderdir. Ona hayran olunur, yardım edilir ve desteklenir. Sıradan köylülerle kanun dışı isyancı ve soyguncu arasındaki bu ilişki, sosyal isyancılara ilginç ve anlamlı bir içerik kazandırır.

Atçalı Kel Mehmed vb. olaylar, Osmanlı Devleti’nin özellikle taşra yönetimi konusunda çeşitli reformlar yapması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyılda modernleşme perspektifinde genel olarak Fransa örneği göz önünde bulundurularak bir dizi reform girişiminde bulunulmuştur. Reform kavramı geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Fakat kamu yönetiminde reform dendiğinde akıllara ilk olarak “değişiklik” gelmektedir. Reform kavramı, değişiklik olarak algılandığında iki farklı kategoride incelenebilir. Bunlar: İdari reform ve yapısal reformlardır. İdari reform, bir devletin merkez ve taşra yönetimindeki değişiklikleri ifade etmektedir. Bu değişiklikler personel, yetki, sorumluluk ve görevler açısından olabilmektedir. İdari reformda amaç, bu sayılan alanlarda değişiklikler yapıp idari alanın daha işlevsel bir hale getirilmesidir. Yapısal reform ise mevcut idari yapıdaki kurum ve kuruluşları baştan düzenlemek, dizayn etmek anlamına gelmektedir (Avaner, 2020: 121). 19. yüzyıldan itibaren yapılan reformların niteliği daha çok idari reforma benzemektedir.

Osmanlı Devleti’nin yapmak istediği reformların temel amacı, Fransa örneğinde modern ve merkezi bir devlet kurulmasıdır. Bu nedenle yapılan reformların tamamı bir açıdan taşra idaresini merkeze bağlama hamlesi olarak okunabilir. Osmanlı Devleti’nin merkezi ve modern bir devlet örgütlenmesini istemesinin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin anlaşılabilmesi için modern devlet kavramının içeriğine ve anlamına bakmak gerekmektedir. Modern devlet kavramı ile ifade edilen, “standardize olmuş idari, mali, askeri ve hukuki alanlarda merkezileşmiş, bütüncül yapılarıdır” (Doğan, 2014: 55-56). Poggi (2008: 27), modern devleti: “Belli sınırları olan bir bölgede yaşayan bir nüfusu idare eden bir organizasyon,(1) aynı toprak sınırları içinde faaliyet gösteren diğer organizasyonlardan farklılaşmış;(2) özerk; (3) merkezileşmiş ve (4) bölümleri birbirleriyle resmi koordinasyon içinde çalışıyor ise devlettir.” diye tanımlamıştır. Bu tanımlar incelendiğinde modern devletin bazı özellikleri dikkat çekmektedir. Öncelikle modern devletin vazgeçilmez unsuru merkezîyetçiliktir. Merkezîyetçilik en kısa ve öz şekilde, devlet idaresinin tek bir merkezden kontrol edilmesi, olarak tanımlanabilir. Osmanlı Devleti de taşrada kaybettiği hâkimiyetini tekrar merkezi bir devlet ile kurulabileceğini düşünmüş ve reform adımlarını bu yönde atmıştır.

Çalışmanın tarihsel arka planı ve kavramsal tartışmasından sonra, Atçalı Kel Mehmed olayı ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasındaki temel amaç, çalışmanın diğer çalışmalardan farklılığını ortaya koymaktır. Ayrıca literatür taraması sürecinde, Atçalı Kel Mehmed olayı ile ilgili yazılan eserlerin toplu bir şekilde verildiği bir esere rastlanmamıştır. Bu nedenle literatür taraması derinlemesine yapılarak Atçalı Kel Mehmed olayı ile ilgili yazılan eserlerinin bütününe ulaşılmaya çalışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışma sürecinde yapılan literatür taramasında, Atçalı Kel Mehmed olayı ile ilgili farklı şekillerde eserlerin hazırlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Atçalı Kel Mehmed olayını, mülki idare boyutu ile ele alan çalışmalara da rastlanmamıştır. Atçalı Kel Mehmed olayı genel olarak altı farklı açıdan (Gezi ve Gözlem Yazıları, Akademik Kitap/İnceleme Yazıları, Akademik Makaleler, Akademik Tezler, Edebi

Romanlar/Anlatılar, Tiyatro Oyunları) incelenmiştir. Literatürde ilk defa bu çalışmada Atçalı Kel Mehmed ile ilgili yazılan eserler bir arada (Tablo.1’de) verilmiştir.

Tablo.1: Atçalı Kel Mehmed Olayı ile İlgili Yazılan Eserlerin Tasnifi

Eserlerin Yazılış Şekilleri	Eserin Künyesi
Gezi ve Gözlem Yazıları	-R. V. J. Arundell (1831). Discoveries in Asia Minor, London. - M. Keppel (1831). Narrative of a Journey Across the Balkan: Two Passes of Selimno and Pravadi Also of a Visit to Azani and Other Newly Discovered Ruins in Asia Minor in the Years 1829-1830, Vol:2, London. - Ahmed Lütfi Efendi (1999). Vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi 2-3, İstanbul. - C. Texier (2002). Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi Cilt: II (Çev. Ali Suat), Ankara.
Akademik Kitap/İnceleme Yazıları	- Çağatay Uluçay (1955). XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Yayınevi, İstanbul. - Sabri Yetkin (1997). Ege’de Eşkîyalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. - Halil Dural (2005). Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege’de Efeler, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul. - Kenan Kıvrak (2007). Atça’nın Tarihçesi ve Tarihi Eserleri, Önder Matbaası, Edremit. - Ali Haydar Avcı (2013). Atçalı Kel Mehmed İsyanı: Aydın İhtilali (1829-1830), Barış Kitap, Ankara. - Çağatay Uluçay (2013). Atçalı Kel Mehmed, Ötügen Yayınevi, İstanbul. - Mehmed Başaran- Aysun Sarıbey Haykıran ve Ali Özçelik (2018). Atçalı Kel Mehmed Efe, Kitapevi Yayınları, İstanbul. - Kenan Kıvrak (2020). Tarihin Işığında Atça, Öğretmenim Dergisi Yayınları, İstanbul.
Akademik Makaleler	- Coşkun Can Aktan vd. (2002). “Osmanlı Tarihinde Vergi İsyancıları-1”, Süleyman Demirel İİBF, 2/7, 1-20. - A. R. Gökbnar. (2004). “Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması: Vergiye Farklı Bir Başkaldırı Örneği”, Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(1), 27-34. - M. Başaran ve A. S. Haykıran (2009). “Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(22), 155-164. - Nigar Pösteki (2014). “Sinemasında “Sosyal İsyancı” Efeler: Atçalı Kel Mehmed ve Dokuz Dağın Efesi”, Acta Turcica Dergisi, 4/2, 1-22. - Betül Öztoprak (2017). “Atçalı Kel Mehmed Efe’nin Yer Aldığı Biyografik Romanlar ile Keloğlan Masalları Arasında Bulunan Ortak Unsurlar Üzerine Bir İnceleme”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(38), 343-369. - Ş. Gacar (2019). “Hobsbawm’ın Sosyal Haydut Prensipleri Bağlamında Atçalı Kel Mehmed”, Kültür Araştırmaları Dergisi, 1(3), 302-326.
Akademik Tezler	- Tuncer Baykara (1966). 19. Yüzyılda Aydın Eyaleti, Bitirme Tezi, İstanbul. - Aysun Sarıbey (2006). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın’da Yönetim. Yüksek Lisans Tezi, Aydın. - Betül Öztoprak (2016). Türk Romanında Efelik ve Efeler Üzerinde Bir İnceleme, Balıkesir. - Okan Cömert (2019). 19. Yüzyılda Ege Bölgesinde Bir İç Güvenlik Meselesi Olarak Eşkîyalık, İzmir.
Edebi Romanlar/Anlatılar	- Kemal Özkaynak (1946). Efelerden Haberler, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Zeki Muslu), Efeler Belediyesi Kültür Yayınları. - Murat Sertoğlu (1976). Atçalı Kel Mehmed Efe. (2. Bs.). İstanbul, İtimat Kitabevi. - İsmet Nadir Aksoy (2005). Atçalı Kel Mehmed Sevda Zamana Sığmaz, Atalay Matbaacılık, Ankara. - Cem Çelik (2012). Atçalı, İstanbul, Y Yayınları. - Etem Oruç (2013). Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe, İstanbul, Berfin Yayınları. - Fatih Altınbeyaz (2015). Sevda Çiçeğim, Bursa, Kuzgun Kitap.
Tiyatro Oyunları	- Orhan Asena (2019). Toplu Oyunları 3 - Simavnalı Şeyh Bedreddin-Atçalı Kel Mehmed-Tarılar ve İnsanlar (Gilgames), İstanbul: Mitos Yayınları

Kaynak: Tablo. 1 yazar tarafında yapılan araştırma sonucunda 5 aylık bir süre içerisinde farklı kaynaklar taranarak oluşturulmuştur.

Atçalı Kel Mehmed ayaklanması ile ilgili ilk bilgiler, dönemin yabancı gezginlerince hazırlanan seyahatnamelerde görülmektedir. Bu seyyahlar Arundell; Keppel ve Texier’dir. Bu seyyahlarının yanında Ahmed Lütfi Efendi’nin 1825 yılında kaleme aldığı Ahmed Lütfi Efendi Tarihi’nin 2. cildinde de Atçalı Kel Mehmed olayı hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Çalışma sürecinde bu eserlerin orijinallerine ulaşıp, Atçalı Kel Mehmed ile ilgili olan kısımları incelenmiştir.

Vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi’nin 1825 yılında kaleme aldığı eserin 2. cildinin 442 sayfasında Atçalı Kel Mehmed olayı ile ilgili bilgiyi “Zuhur-ı Keloğlan” başlığında vermektedir. Bu başlıkta Kel Mehmed şu şekilde tasvir edilmiştir:

Aydın'da Adalar Kasabası civarında Keleş Mehmed adında bir kişi padişahın halka/fukaraya zulüm edilmemesi gerektiğini belirten bir ferman ile dolaşarak püsküllü bir bela olmuştur. "Keleş Mehmed El me'mur min indillah (Allah tarafından destek gören memur)" yazılı bir mühür bastırılmış. İstila ettiği yerlerde, "benim amacım halkın gönlünü kazanmak, fukarayı korumaktır, voyvodanın zulümünden mallarınızı korumaktır." sözlerini tellallarla duyuran kişi...

Keppel, 1831 yılında kaleme aldığı "Narrative of a Journey Across the Balkan: Two Passes of Selimno and Pravadi Also of a Visit to Azani and Other Newly Discovered Ruins in Asia Minor in the Years 1829-1830" adlı eserinin 2. cildinde Atçalı Kel Mehmed ile ilgili bazı gözlemlerinden bahsetmektedir. Keppel eserinin 316-322-336 ve 337 sayfalarında Atçalı Kel Mehmed'e dair hem anekdot hem de gözlem bilgileri vermektedir. Keppel, ilgili sayfalarda Kel Mehmed'i çarpık yönetime karşı çıkan bir reformcu olarak tanımlamaktadır. Yine eserde Kel Mehmed'in bir ağayı devirerek yerine geçtiği anlatılmaktadır.

Arundell, 1834 yılında kaleme aldığı "Discoveries in Asia Minor, Including a Description of the Ruins of Several Ancient and Especially Antioch of Pisidia" adlı eserinin 212, 213 ve 214 sayfalarında Atçalı Kel Mehmed hakkında şu tespitleri yapmaktadır:

Bu sıradışı adam, mevcut idari yapının çürümüşlüğüne ve kötü yönetime başkaldıran, kendisini bir reformist olarak tanımlayan bir kişi idi. Kel Mehmed beraberinde yani kendisini takip eden paralı askerlerle yolculuk yapan seyyahları ya da kervanları belirli bir ücret karşılığında korumaktaydı. Kel Mehmed ve adamları, savaş döneminde toplanan vergilerin savaş sonrasında da toplanması ve halkın zor duruma düşmesi nedeniyle vergi vermeye karşı ayaklanırlar ve çevresindeki adamlar gün geçtikçe çoğalır. İdareyi ele geçirdiği yerlere kendi adamlarını yerleştiren Kel Mehmed uyguladığı adil yönetmelerle halkı yanına çekmiştir.

Texier, 1865 yılında kaleme aldığı ve 2002 yılında Türkçeye çevrilen "Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (2.cilt)" adlı eserinde Atçalı Kel Mehmed'ten bahsetmektedir. Eserin 103. sayfasında Kel Mehmed hakkında şu bilgi verilmektedir: "Bu bağlamda kötü tanınmış bir deroişle ortak olan Kel Mehmed adında bir meczuptan söz ederler. Bu adam, hükümet aleyhine ayaklanmak için, yandaşlarını fikirleriyle kullanırdı." Texier'in eserinde Kel Mehmed, hükümete karşı ayaklanmış, kötü niyetli bir kişi olarak tasvir edilmektedir.

Dikkat edilirse, gezginler tarafından Atçalı Kel Mehmed farklı şekillerde tasvir edilmiştir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta, Atçalı Kel Mehmed'in Aydın ve çevresinde oldukça etkili olduğudur. Bu etkinliği sayesinde dönemin gezginlerince fark edilmiş ve hakkında yazılar yazılmasını sağlamıştır.

Atçalı Kel Mehmed hakkında ilk sistematik akademik çalışmayı Prof. Dr. Çağatay Uluçay yapmıştır. Uluçay, 1955 yılında yayımladığı "XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri" ve 1968 yılında yayımladığı "Atçalı Kel Mehmed" başlıklı kitapları ile konu üzerinde ilk kapsamlı çalışmaları yapmıştır. Uluçay, iki eserde de (özellikle Atçalı Kel Mehmed eserinde) öncelikli olarak Atçalı Kel Mehmed olayının/ayaklanmasının neden araştırılmaya değer bir olay olduğunu açıklamaktadır. Uluçay, Atçalı Kel Mehmed olayını, Başbakanlık arşivlerinde yapmış olduğu çalışma sonrasında elde ettiği 24 vesika ile açıklamıştır. Uluçay, eserlerinde öncelikle Aydın ve çevresinde sıklıkla yaşanan halk ayaklanmalarının genel sebeplerini incelemiştir. Uluçay'ın tespitlerine göre, halkın ekonomik durumunun kötü olması, idari yapıda bulunan görevlilerin halka yaptıkları haksızlıklar ve zulüm, Aydın'ın coğrafi konumunun etkileri, irticai meseleler ve Aydın'daki efelik/eşkıyalık kültürü, Aydın ve çevresinde çıkan ayaklanmaların temelini oluşturmaktadır. Uluçay, Atçalı Kel Mehmed olayının, dönemin idaresince dikkatli bir şekilde incelendiği, bölgeye müfettişler gönderildiğini, yapılan gözlemlerin de Bâb-ı Âli'ye rapor edildiğini belirtmektedir. Uluçay, iki eserinde de Atçalı Kel Mehmed olayını, vesikalarda yazan bilgiler çerçevesinde bir "vaka" incelemesi olarak ele almıştır.

Sabri Yetkin, 2003 yılında yayımladığı "Ege'de Eşkıyalar" isimli eserinde Atçalı Kel Mehmed olayına yer vermiştir. Yetkin, Kel Mehmed olayını "sosyal eşkıyalık" kavramı çerçevesinde değerlendirmiştir. Yetkin (2003: 51-52) eserinde Kel Mehmed ile ilgili şu şekilde bir yorum yapmıştır:

Örneğin 1829-30 yıllarında Aydın İhtilali olarak adlandırılan bir hareket ortaya çıktı. Bu hareketin önderi olan Atçalı Kel Mehmed, bir anlamda kendisini sınırsız bir gücün sahibi olarak görüp mührüne "Vali-yi Vilayet Atçalı Kel Memed" yazısı kazıtarak devlet kurmuş gibi hareket etmeye başlaması, eşkıyalık bölgesi olan Atça ve Aydın civarında, korumasız insanları ezen, sömüren, ayan ve eşrafa karşı mücadeleye girişerek adaleti sağlamaya çalışması, zenginden alıp fakire vermesi, on binlerce insanı peşinden sürüklemesi, ölümüne inanmayan bir halk için bir umut olması ve benzeri olgular onun bu eyleminin "sosyal eşkıyalık" tanımına girmesini gerektirmektedir. Bu hareket, Ege bölgesindeki sosyal eşkıyalığın belki de ilk örneğidir.

Halil Dural, 2005 yılında kaleme aldığı "Bize Derler Çakırca 19. ve 20. yüzyılda Ege'de Efeler" adlı eserinde kısaca Atçalı Kel Mehmed olayına değinmiştir. Eser, genel olarak efelik ve efe kültürünü özellikle Çakırca Efeyi anlatmaktadır. Dural (2005: 222), eserde Kel Mehmed Efe'nin zamanında Turgutlu'yu bastığını fakat karşılaştığı zorluklar nedeniyle Karaosmanoğlu'nu ele geçiremediğini anlatmaktadır. Karaosmanoğlu dönemin önemli ayanlarından.

Mehmed Başaran, Aysun Sarıbey Haykıran ve Ali Özçelik'in 2018 yılında kaleme aldıkları "Atçalı Kel Mehmed Efe, Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Zeybeklik" adlı eser Çağatay Uluçay'ın eserlerinden sonra arşiv kaynaklarına dayayan ikinci kapsamlı eserdir. Bu eserde yazarlar, Atçalı Kel Mehmed ile ilgili araştırmalarına öncelikle konferans bildirimleri ve makalelerle başladıklarını belirtmişlerdir. Sonrasında daha kapsamlı bir çalışma için Başbakanlık Osmanlı arşivlerine giden yazarlar, Çağatay Uluçay'ın eserlerindeki vesika örneklerinden yola çıkarak, "Aydın İhtilali"; "Atçalı Kel Mehmed" gibi anahtar kelimeler tarayarak, önemli vesikalara erişmişlerdir. Böylece Atçalı Kel Mehmed olayına dair arşiv kaynakları genişletilmiştir. Kitapta ayrıca 16. ve 18. yüzyıllar arasında başta Celali İsyancı olmak üzere çıkan bütün geniş çaplı ayaklanmaların nedenleri de incelenmiştir.

Ali Haydar Avcı'nın 2004 yılında kaleme aldığı "Atçalı Kel Mehmed İsyanı: Aydın İhtilali (1829- 1830)" başlıklı eser, Atçalı Kel Mehmed ayaklanması hakkında yazılan ve bilinen eserlerden birisidir. Eser baştan sona incelendiğinde içeriğinin büyük oranda Çağatay Uluçay'ın eserlerinden derlendiği görülmektedir. Eserde ege bölgesindeki zeybeklik kültürü, Atçalı Kel Mehmed Olayı ve gelişimi anlatılmaktadır.

Atçalı bir yazar olan Kenan Kıvrak'ın 2007 yılında kaleme aldığı "Atça'nın Tarihçesi ve Tarihi Eserleri" ve 2020 yılında kaleme aldığı "Tarihin Işığında Atça" eserinde Atçalı Kel Mehmed olayına değinilmektedir. Literatür taramasında Atçalı farklı kişilerin de Kel Mehmed olayı ile ilgili yazılar kaleme aldığı tespit edilmiştir. Kıvrak'ın ve diğer Atçalı yazarların çalışmaları çoğunlukla Çağatay Uluçay'ın eserlerine referans verilerek hazırlanmıştır. Bu eserlerde genel olarak Atça tanıtılmakta ve tarihi ile ilgili bilgi verilmektedir. Atça'nın tarihi ile ilgili bilgi verilirken Kel Mehmed olayına da değinilmektedir. Bu eserlerde genel olarak Kel Mehmed bir halk kahramanı (sosyal eşkıya) olarak tasvir edilmektedir. Kıvrak'ın da eserlerinde Kel Mehmed, dönemin idarecilerinin halka yaptığı zulümü engellemek amacıyla ayaklanan bir kişi olarak tasvir edilmektedir. Eserlerde Kel Mehmed'in adil, tarafsız ve halktan yana bir yönetim sergilediği vurgulanmaktadır.

Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması ile ilgili farklı dönemlerde akademik makaleler de kaleme alınmıştır. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç'ın 2002 de yayımlanan "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyancıları-1", adlı makalelerinde Atçalı Kel Mehmed olayına farklı bir bakış açısı getirmektedir. Makalede Atçalı Kel Mehmed olayı, vergi boyutu ile incelenmiştir. Makalede dönemin vergi toplama süreciyle ilgili şu tespit yapılmıştır: "Aydın ve çevresinde halk, mültezim, mütesellim ve voyvodaların aşırı vergi toplamasından ve bu duruma itiraz edenleri cezalandırmasından şikâyetçiydi. Mültezim ve voyvodaları ellerindeki en büyük koz ise söz konusu vergilere karşı gelinmesi durumunda padişaha karşı başkaldırılmış olacağını ileri sürmeleriydi" (Aktan vd., 2002: 17-18). Makalede Atçalı Kel Mehmed olayının en önemli nedeninin adaletsiz vergi politikaları olduğu vurgulanmaktadır.

Ali Rıza Gökbunar'ın 2004 yılında yayımladığı "Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması: Vergiye Farklı Bir Başkaldırı Örneği" başlıklı makalesi de Coşkun Can Aktan ve arkadaşlarının yayımladığı makaleye benzer bir içeriğe sahiptir. Çalışmada Atçalı Kel Mehmed olayının çıkış nedenleri açıklanmaktadır. Gökbunar, Atçalı Kel Mehmed olayının nedenini dörde ayırmıştır. Bunlar (Gökbunar, 2004: 28-31):

“artan vergi yükü ile vergi toplayıcıların tutumları, idarecilerin tutumları, ayanların tutumları ve bölgede artan işsizliktir” Yazar, bu başlıklar altında Atçalı Kel Mehmed olayını incelemiştir.

Mehmed Başaran ve Aysun Sarıbey Haykıran 2009 yılında yayımladıkları “Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması” başlıklı makalelerinde, Atçalı Kel Mehmed olayını incelemiştir. Bu eser daha önceden sunulmuş bir bildirimdir. Yazarlar, 2018 yılında yukarıda da belirtilen “Atçalı Kel Mehmed Efe, Batı Anadolu’da Eşkıyalık ve Zeybeklik” adlı kitabı kaleme almışlardır. Bu makalelerinde yazarlar Atçalı Kel Mehmed olayını, “sosyal eşkıyalık” kavramı çerçevesinde dönemin “arşiv kaynaklarına, seyahatnamelere ve dönemin vakanüvislerinin eserlerine” bakarak incelemiştir.

Nigar Pösteki’nin 2014 yılında yayımladığı “Türk Sinemasında “Sosyal İsyancı” Efeler: Atçalı Kel Mehmed ve Dokuz Dağın Efesi” adlı makalesinde, 1964 yılında çekilen, yönetmenliğini Asaf Tengiz’in yaptığı “Atçalı Kel Mehmed” filmini analiz etmiştir. Filmin senaryosu Murat Sertoğlu’nun yukarıda da belirtilen “Atçalı Kel Mehmed Efe” başlıklı romanından uyarlanmıştır. Makalede, filmdeki Atçalı Kel Mehmed karakteri şu şekilde tasvir edilmektedir (Pösteki, 2014: 12-14): *“...yaşadığı haksızlıklar nedeniyle dağa çıkmak zorunda kalan; gözüpek ve korkusuz; Osmanlı’nın haksızlıklarından çok yörenin zenginlerinin menfaatleri doğrultusunda devlet mekanizmalarını kullanması üzerinde büyük bir sosyal uyanış tetikleyen kişi.”* Makalede Atçalı Kel Mehmed, Murat Sertoğlu’nun romanında olduğu gibi “sosyal isyancı” olarak tasvir edilmiştir.

Betül Öztoprak’ın 2017 yılında yayımladığı “Atçalı Kel Mehmed Efe’nin Yer Aldığı Biyografik Romanlar ile Keloğlan Masalları Arasında Bulunan Ortak Unsurlar Üzerine Bir İnceleme” başlıklı makalesinde Cem Çelik, İsmet Nadir Atasoy ve Murat Sertoğlu’nun romanlarında Kel Mehmed’in nasıl tasvir edildiğini incelemiştir. Öztoprak incelediği üç romanda, Atçalı Kel Mehmed’in, “sosyal eşkıya” formatında anlatıldığını tespit etmiştir.

Ş. Gacar’ın 2019 yılında yayımladığı “Hobsbawm’ın Sosyal Haydut Prensipleri Bağlamında Atçalı Kel Mehmed” başlıklı makalesinde Atçalı Kel Mehmed’i Hobsbawm’ın “sosyal haydut” ya da “erdemli eşkıya” olarak betimlediği kavramlarla açıklamıştır. Gacar, Kel Mehmed’in Hobsbawm’ın “sosyal isyancı/sosyal haydut” kavramı ile örtüştüğü, halka zulüm etmek yerine halkın yanında yer aldığı bu nedenle günümüze kadar adının taşındığını vurgulamaktadır.

Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması ile ilgili Yüksek Öğretim Kurumu’nun (YÖK) tez arşivinde yapılan taramada, doğrudan olmasa da dolaylı olarak tezlerin yazıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında yine yapılan araştırmada, İstanbul Üniversitesinde 1966 yılında Tuncer Baykara’nın Atçalı Kel Mehmed hakkında bilgileri içeren bir lisans bitirme tezi hazırladığı tespit edilmiştir.

Atçalı Kel Mehmed olayı ile ilgili ilk akademik tez, 1966 yılında Tuncer Baykara tarafında hazırlanan, “19. yüzyılda Aydın Eyaleti” başlıklı bitirme tezidir. Tezin yazım tarihi eski olmasına rağmen İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinden online olarak indirilebilmektedir. Bu eser Atçalı Kel Mehmed Olayı için önemli bir kaynaktır. Baykara, eserde Atçalı Kel Mehmed olayı hakkında hem yabancı seyyahların görüşlerine hem de arşiv kaynaklarına ilk kez yer vermektedir. Eserin 26 ile 31 sayfaları arasında, Atçalı Kel Mehmed olayının temel nedeninin dönemin valisi ve mültezimleri olduğunu belirtmektedir. Eserde, valilerin halkı değil kendilerini düşündükleri; mültezimlerin de vergi toplarken halka zulüm ettiklerinden bahsetmektedir. Yine dönemin askere alım politikalarının (süresiz askerlik) halkı canından bezdirdiğini ayrıca Aydın halkının 2. Mahmut’un reformlarına karşı çıktığı eserde belirtilmektedir. Bu durum neticesinde Atçalı Kel Mehmed’in yaşanan haksızlıklar karşısından ayaklandığı, halkın da Kel Mehmed’e destek verdiği eserde belirtilmektedir.

Aysun Sarıbey tarafından 2006 yılında “ XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın’da Yönetim” başlıklı bir yüksek lisans hazırlanmıştır. Sarıbey, bu tezden sonra bu konuda (yukarıda belirtilmiştir) hem bir makale hem de bir kitap yazmıştır. Sarıbey’in tezi, Atçalı Kel Mehmed olayı ile ilgili yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Tezde Sarıbey, Atçalı Kel Mehmed olayını Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıldaki gerçekleştirmeye çalıştığı “merkezileşme” reformlarına karşı bir tepki olarak değerlendirmiştir. Tezde

Kel Mehmed olayına kısaca yer verilerek, ayaklanmanın neden çıktığı ve kısa yönetim dönemi anlatılmıştır.

Betül Öztoprak, 2016 yılında “Türk Romanında Efelik ve Efeler Üzerinde Bir İnceleme” başlıklı bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu tezdeki Atçalı Kel Mehmed ile ilgili bölüm, Öztoprak’ın 2017 yılında yayımladığı makale ile benzerdir. Tezde, Atçalı Kel Mehmed olayının geçtiği üç romanda (Çelik, İsmet Nadir Atasoy ve Murat Sertoğlu’nun romanları) Atçalı Kel Mehmed’in bir sosyal isyancı olarak nasıl betimlendiği incelenmiştir.

Son olarak, Okan Cömert, 2019 yılında “19. Yüzyılda Ege Bölgesinde Bir İç Güvenlik Meselesi Olarak Eşkıyalık” başlıklı Atçalı Kel Mehmed olayına değinen bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Tezde, Çağatay Uluçay’ın Atçalı Kel Mehmed eserinden yararlanılarak, Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması kısaca aktarılmıştır.

Atçalı Kel Mehmed olayı edebi eserlere de sıkça konu olmuştur. Kemal Özkaynak (1946), Murat Sertoğlu(1976), İsmet Nadir Aksoy (2005), Cem Çelik (2012), Etem Oruç (2013) ve Fatih Altınbeyaz (2015) romanlarında edebi bir dille Atçalı Kel Mehmed olayını anlatmışlardır. Bu eserler roman niteliğindedir. Eserlerde, Atçalı Kel Mehmed’in dönemin adaletsiz yöneticilerinin zulümüne karşı gelmesi, adaletli bir yönetim sağlaması ve sevdiği kız ile ilgili olayları anlatmaktadır. Orhan Asena’nın (2019) Atçalı üzerine yazdığı tiyatro metni de benzer içeriğe sahiptir.

Sonuç olarak literatür taraması üzerine yorum yapılacak olunursa, Atçalı Kel Mehmed olayının üç temel konu üzerinden araştırıldığı, incelendiği ve yazıldığı görülmektedir. Bunlar: Vergi politikaları, sosyal eşkıyalık ve edebi romancılık. Atçalı Kel Mehmed ayaklanması ile ilgili yazılan akademik eserlerde (makale ve kitaplarda), genel olarak adaletsiz vergi politikaları ve kötü idare/yönetim nedeniyle Atçalı Kel Mehmed olayının ortaya çıktığını belirtmiştir. Yine akademik makalelerde Atçalı Kel Mehmed olayı, Hobsbawn’ın “sosyal eşkıyacılık” kavramı ile açıklanmıştır. Eşkıya, halkın canına ve malına zorla el koyan, kötü, yasa dışı, kişiler olarak tanımlanmaktadır. Fakat sosyal eşkıyalık, devlet idarecilerinin keyfi ve haksız davranışlarına karşı halkı savunan, garibanı koruyan, zenginde alıp fakire veren kişiler için kullanılmaktadır. Atçalı Kel Mehmed de yazılan makalelerin bir kısmında bu şekilde tasvir edilmiştir. Son olarak Atçalı Kel Mehmed olayı, roman ve tiyatro oyunu eserleri ile edebi bir yönden incelenmiştir. Özellikle Murat Sertoğlu, Atçalı Kel Mehmed ile ilgili yazdığı roman için Aydın’a gidip halktan hikâyeler dinlemiştir. Atçalı Kel Mehmed ile ilgili yazılan romanların yazarları, konu ile ilgili ilk araştırmayı yapan Tuncer Baykara ve Çağatay Uluçay’ın eserlerinden yararlanmıştır. Atçalı Kel Mehmed ile ilgili bir de film çekilmiştir. Yine Orhan Asena’nın bir tiyatro eseri mevcuttur. Edebi eserlerde genellikle Atçalı Kel Mehmed fakir, gururlu, isyankâr, yiğit, gözü kara ve adaletli bir karakter olarak tasvir edilmiştir. Fakat bu eserler incelendiğinde çeşitli kurmacalar içerdikleri anlaşılmaktadır. Literatür taramasında da görüldüğü gibi Atçalı Kel Mehmed olayı, mülki idare boyutu ile incelenmemiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Atçalı Kel Mehmed olayı, mülki idare boyutu ile incelenecektir.

BULGULAR: MÜLKİ İDARE AÇISINDAN ATÇALI KEL MEHMED OLAYI

Atçalı Kel Mehmet’in Aydın ve çevresindeki idaresi kısa sürmüştür. 1829-1830 yılları arasında çıkan isyan büyümüş ve Kel Mehmed’i Aydın ili ve çevresinin [Manisa Turgutlu, Denizli Buldan, Kütahya Kula ve Eşme (Uluçay, 1993: 81)] idarecisi (valisi) haline getirmiştir. Çalışma sürecinde yapılan araştırmalarda Kel Mehmed’in olduğu belirtilen bir söz dikkat çekmiştir. “Vali-i Vilayet, Hademe-i Devlet, Atçalı Kel Memed” yani ilin valisi, devletin hizmetkârı Atçalı Kel Mehmed. Bu sözün Kel Mehmed’in mühründe yazılı olduğu söylenmektedir. 19. Yüzyılda onlarca isyanın, ayaklanmanın çıkmasına rağmen, Kel Mehmed’in ayaklanması neden halkın zihnine bu denli işlemiştir? Neden halk Atçalı kel Mehmed’i desteklemiştir? O dönemde olayı soruşturmak için gönderilen müfettişler, Atçalı hakkında neden olumlu raporlar düzenlemiştir? Bu soruların cevabı Kel Mehmed’in uyguladığı idari yapıda gizlidir. Atçalı Kel Mehmed’in yönetim sürecinde neler yaptığına dair bilgileri Tuncer Baykara,

Çağatay Uluçay ve dönemin yabancı gezginlerinin eserlerinde görülmektedir. Bu eserler incelendiğinde Kel Mehmed'in bir mülki amir olarak yaptıklarını dört başlıkta incelemek mümkündür. Bunlar:

1. Kamu görevlileri ile ilgili sorunların çözülmesi
2. Adil bir yargılama sisteminin kurulması
3. Haksız vergi toplanmasının kaldırılması
4. Halk ile yakın ilişki kurarak, halkın sorunlarını ilk ağızdan dinlenmesi

Kel Mehmed Aydın ve çevresinde yönetimi ele geçirir geçirmez ilk yaptığı icraat, kamu görevlilerini görevden almak olmuştur. Eski düzenin yaratıcısı; rüşvetçi, halka zulüm eden ne kadar ayan, idareci ve memur varsa ya kaçmış ya da Kel Mehmed tarafında yakalanarak cezalandırılmıştır. Atçalı Kel Mehmed, kaçan ve görevini bırakan bütün memurların yerine kendi adamlarını atamıştır. Hakkında şikâyet olmayan memurları yerinde bırakmıştır. Kel Mehmed öncelikle memurların maaşlarını ödemiştir. Uzun zamandır maaşları ödenmeyen memurlar, rüşvet yoluyla bu sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Bu durumun farkında olan Kel Mehmed yönetimi döneminde her memurun maaşının zamanında ödenmesini sağlamıştır. Atçalı Kel Mehmed ayrıca adamlarına halka adil bir şekilde davranmaları için gerekli nasihatleri vermiştir. Atçalı Kel Mehmed, idari bir göreve adam atarken liyakate göre davranmıştır. Kel Mehmed özellikle il düzeyindeki idari işlerin rüşvet alınmadan, hızlı ve halkı aşağılamadan yapılması gerektiğini adamlarına tembih etmiştir. Kel Mehmed, idari alanda görevlendirdiği adamlarına halkın malına, canına ve namusuna saygı gösterilmesinin en önemli kural olduğunu belirtmiştir. Kel Mehmed görevlendirdiği adamlarını belirli periyotlarda denetlemiştir. Görevini yapan, rüşvet almayan, halka adil davranan adamlarını görevlerinde bırakmış, hakkında şikâyet olan adamlarını cezalandırarak hemen görevden almıştır (Uluçay, 2013: 74; Keppel, 1831: 126-129; Baykara, 1966: 29).

Kel Mehmed ikinci iş olarak ele geçirdiği yerlerde mahkemeler kurmuştur. Bu mahkemelerde adil ve tarafsız bir yargılama yapılmasını sağlamıştır. Özellikle halka zulüm eden, kanunlara ve şeriata aykırı hareket eden kamu görevlilerini (memurlar, mültezimler, voyvodalar, müftüler) yargılamıştır. Yargılamalar halka açık ve tarafsız bir şekilde yapılmıştır (Başaran vd., 2018: 213).

Kel Mehmed, üçüncü iş olarak, halkın uzun yıllardır şikâyet ettiği "savaş vergilerini" kaldırmıştır. Savaş vergileri, Osmanlı Devleti'nin savaş dönemlerinde giderlerini karşılamak amacıyla topladığı vergilerdir. 19. yüzyılda devamlı savaş ve ayaklanmaların olması nedeniyle bu vergiler keyfi şekilde toplanır hale gelmiştir. Özellikle dönemin voyvodaları ve mültezimleri bu durumu suistimal ederek halka eziyet etmişlerdir. Örneğin haksız yere konulan vergiler halk tarafından ödenmeyince/ödenemeyince halkın mahsullerine zorla el konulmuştur. Halktan, askerlik çağına gelen erkeklerin askere yazılmaması için yüksek miktarda rüşvet istenmiştir. Rüşveti veren kişilerin erkek çocukları askerlik için kayıt altına alınmamıştır. Kel Mehmed, adil olmayan vergileri kaldırarak, şeri hükümlere uygun ve adil bir şekilde vergi toplamaya başlamıştır. Topladığı vergileri de İstanbul'a göndermiştir. Kel Mehmed, haksız vergi nedeniyle mallarına, evlerine ve tarlalarına el koyulan vatandaşlara, ilgili mülklerini geri verdirmiştir. Kel Mehmed, özellikle vergi vermeyen/veremeyen halkın kızlarını ve oğlanlarını dağa dahi kaldıran eski sistemin mültezim ve voyvodalarının bu uygulamalarının kesinlikle yapılmamasını adamlarına tembih etmiştir. Ayrıca vergiler neticesinde halkın ezilmesini, hakarete uğramasını ve hapsedilmesini kaldırmıştır (Uluçay, 2013: 15-16; Baykara, 1966: 29-30).

Kel Mehmed, dördüncü iş olarak, halk ile yakın ilişki kurarak onların sorunlarını dinlemiştir. Kel Mehmed, halkı kesinlikle dışlamamış, hor görmemiş, zulüm etmemiştir. Aydın ve çevresinde idari yapıyı elinde tutan Karaosmanoğulları, bu bölgeyi uzun süre "demir yumrukla" yani sert bir şekilde yönetmiştir. Bu durum, halk ile mülki idare arasındaki ilişkiyi koparmıştır. Kel Mehmed'in adil ve halka yakın yönetimi, kısa zamanda duyulmuş, pek çok yer kendi istediği ile (hatta Kel Mehmed'i çağırarak) yönetimi altına girmişlerdir. Kel Mehmed, yaşanan sorunları doğrudan halktan dinlemiştir. Halkla her

zaman iç içe olmuştur. Yapmış olduğu tespitler neticesinde: “serbest ticaret ve tarımın korunması, kanunların değiştirilmesi ve daha adil kanunların yapılmasını hükümetten” talep etmiştir (Uluçay, 2013: 15; Baykara, 1966: 31).

Bu yapılanlardan sonra Kel Mehmed halkın desteğini ve güvenini kazanmıştır. Halkın Kel Mehmed’e olan güveni resmi yazışmalara da yansımıştır. Gerek Çağatay Uluçay (2013: 121-168) gerekse Mehmet Başaran ve arkadaşlarının (2018: 295-314) arşivlerde yaptıkları taramalarda, Kel Mehmet ayaklanması için gönderilen teftişçilerin yazdıkları raporlarda bu durum açıkça görülmektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

19. yüzyıl, imparatorlukların en uzun yüzyılı olmasının yayında devletlerin de dersler çıkarması gereken bir yüzyıldır. Özellikle Osmanlı Devleti’nin idari ve siyasi mirasını taşıyan Türkiye, bu dönemi her açıdan incelemeli ve dersler çıkarmalıdır. Atçalı Kel Mehmed olayı kısa süreli bir olay olmasına rağmen gerek dönemin yabancı seyyahlarının gerekse halkın zihnine kazanmış bir olaydır. Çalışmanın başında bazı araştırma soruları sorulmuştur. İlk soru: Osmanlı Devleti’nin toprak rejiminde ve idari yapıdaki bozulmaların taşra idaresine nasıl etki ettiği, sorusudur. Osmanlı Devleti’nin ekonomik sisteminin temeli olan toprak sistemindeki bozulma, idari yapıyı olumsuz şekilde etkilemiştir. Memurların uzun süre maaşları verilememiştir. Bu nedenle memurlar, geçinebilmek için rüşvet vb. yollara başvurmuşlardır. Bu durum üst düzey yöneticileri de etkilemiştir. Valiler halka hizmet için değil zenginleşmek ve daha rahat yaşamak için, Babı-ı Ali’de yaptıkları kulis ve verdikleri rüşvet ile geliri en fazla olan yerlere atanmaya çalışmışlardır. Bu durum liyakati ortadan kaldırmıştır. Halkı dinlemeyen, halkın sorunlarına çözüm üretmeyen mülki amirler nedeniyle sık sık ayaklanmalar yaşanmıştır.

Birbiri ile bağlantılı olan diğer sorular ise şu şekildedir: Atçalı Kel Mehmed’in kısa süreli mülki idare amirliği deneyiminde sergilemiş olduğu tutum ve davranışların neden farklıdır? Dönemin resmi mülki idare amirlerinin neden halk tarafından kabul görmemiştir? Atçalı Kel Mehmed halk nezdinde hangi davranışları sergilemesi sonucunda kabul görmüştür? Dönemin mülki idare amirlerinden hangi noktalarda farklılık göstermiştir? Atçalı Kel Mehmed’in kısa süreli mülki idare amirliği deneyiminde sergilemiş olduğu tutum ve davranışlar, dönemin mülki amirlerine nazaran oldukça farklıdır. Liyakatten uzak, rüşvet ve kayırmacılıkla atanan mülki amirler, halk ile olan bağlarını koparmıştır. Bu durumda halk, yaşanan haksızlıkların giderilmesi için başvuracak bir idari mekanizma bulamamıştır. Çaresizlik içinde olan halk âdete bir “kurtarıcı” beklemiştir. Atçalı Kel Mehmed yerleşik idari zihniyetin tam tersine uygulamalara imza atmıştır. Atçalı Kel Mehmed öncelikle adaleti sağlamıştır. Sonrasında halka inmiş, halkla iç içe olmuştur. Bu nedenle pek çok yer, kendi isteği ile hatta bizzat davet ederek Atçalı’nın himayesine girmiştir. Bu durum dönemin halkının adil, tarafsız ve dürüst idareye/idarecilere olan özlemini açıkça ortaya koymaktadır. Atçalı Kel Mehmed’in zorluklar içinde geçen hayatı, halkın sorunlarını iyi bilmesi ve adalete olan inancı kendisini sıra dışı bir idareci yapmıştır.

Sonuç olarak, Atçalı Kel Mehmed olayı, günümüzde dahi dersler çıkartılacak bir olaydır. Atçalı Kel Mehmed olayı, mülki idarenin halka yakın olmasının ve mülki amir seçilirken liyakatin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Atçalı Kel Mehmed olayı mülki idarenin halk ile olan bağının kopmasının ne gibi sorunlara yol açacağını açıkça göstermiştir. Atçalı Kel Mehmed memur görevlendirmelerinde liyakati esas almış, memurları sıklıkla denetlemiş, adil bir ceza ve yargılama sistemi kurmuş, haksızlıkları ortadan kaldırmıştır. Atçalı Kel Mehmed esasen yapılması gerekenleri yapmıştır. Fakat halk, dönemin idarecilerinden o kadar çok zulüm görmüştür ki bu kısa süreli adil yönetimi onlarca yıl dilden dile aktarmıştır. Atçalı Kel Mehmed olayı, mülki idare amiri adaylarına anlatılmalı ve bu olaydan dersler çıkarılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Ahmed Lütfi Efendi (1999). *Vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi 2-3*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Aksoy, İ. N. (2005). *Atçalı Kel Mehmed Sevda Zamana Sığmaz*. Ankara: Atalay Matbaacılık.
- Aktan, C.C, Dileyici, D. ve Saraç, Ö. (2002). Tarihinde Vergi İsyanları-1, *Süleyman Demirel İİBF*, 2(7): 1-20.
- Alkan Günay, N. (2012). 19. Yüzyıl Başlarında Bursa'da Âyanlık ve Âyanlık Mücadelesi, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(22): 1-22.
- Altınbeyaz, F. (2015). *Sevda Çiçeğim*. Bursa: Kuzgun Kitap.
- Apan, A. (2021). Mülki İdare, (Editör) E. Alacadağlı, Y. Mamur Işıkcı ve E. Akcagündüz, *Kamu Yönetimi Ansiklopedisi Genişletilmiş 2. Baskı* içinde (ss. 763-773). Ankara: Astana Yayınları.
- Arundell, R. V. J. (1831). *Discoveries in Asia Minor, Including a Description of the Ruins of Several Ancient and Especially Antioch of Pisidia*. London: British Library-Historical Print Editions.
- Asena, O. (2019), *Toplu Oyunları 3 - Simavnalı Şeyh Bedreddin-Atçalı Kel Mehmed-Tanrılar ve İnsanlar (Gılgamesh)*. İstanbul: Mitos Yayınları.
- Avaner, T. (2020). Türk Kamu Yönetiminde Reform Süreci: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, (Editör) Emre Akcagündüz ve Ömür Aydın, *Kamu Yönetiminde Güncel Sorunlar, Tartışmalar ve Çözüm Önerileri* içinde (ss.119-157) Ankara: Nobel Yayınevi.
- Avcı, A. H. (2013). *Atçalı Kel Mehmed İsyanı: Aydın İhtilali (1829– 1830)*. Ankara: Barış Kitap.
- Başaran, M. ve Sarıbey Haykıran, A. (2009). Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(22): 155-164.
- Başaran, M., Sarıbey Haykıran, A. ve Özçelik, A. (2018). *Atçalı Kel Mehmed Efe*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Baykara, T. (1966). *19. Yüzyılda Aydın Eyaleti*, Yayımlanmamış Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi: İstanbul.
- Ceylan, Ş. (2011). Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (23): 147-156.
- Cin, H.(1985). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Cömer, T, O. (2019). *19. Yüzyılda Ege Bölgesinde Bir İç Güvenlik Meselesi Olarak Eşkıyalık*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü: İzmir.
- Çelik, C. (2012). *Atçalı*. İstanbul: Y Yayınları.
- Davison, R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Doğan, C. (2014). Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezîyetçi Bürokratik Yapısının Kurulması ve Karşılaşılan Bazı Güçlükler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33: 55-56.
- Dural, H. (2005). *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Gacar, Ş. (2019). Hobsbawm'ın Sosyal Haydut Prensipleri Bağlamında Atçalı Kel Mehmed, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(3): 302-326.
- Genç, M. (2000). İltizam. *TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt:27*, içinde (ss.516-518). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Gökbunar, A. R. (2004). Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması: Vergiye Farklı Bir Başkaldırı Örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1): 27-34.
- Güven, T. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 3(1): 63-88.
- Hobsbawn, E. (1995). *Sosyal İsyancılar*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- İnalçık, H. (2012). Tımar. *TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt:41*, içinde (ss. 168-173). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Karadağ, H. ve ŞİT, M. (2016). Osmanlı Devleti'nde Toprak Mülkiyetinin İktisadi Sistemler Açısından Değerlendirilmesi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4): 45-65.
- Kaya, M. (2013). Yerel Yönetici Olarak 18. Yüzyılda Ankaralı Âyanlar. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5): 141-162.
- Kenanoğlu, M. Macit (2006). Mülk. *TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt:31*, içinde (ss. 540-542). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Keppel, M. (1831). *Narrative of a Journey Across the Balkan: Two Passes of Selimno and Pravadi Also of a Visit to Azani and Other Newly Discovered Ruins in Asia Minor in the Years 1829-1830, Vol:2*, London: British Library.
- Kıvrak K. (2007). *Atça'nın Tarihçesi ve Tarihi Eserleri*. Balıkesir: Önder Matbaası.
- Kıvrak, K. (2020). *Tarihin Işığında Atça*. İstanbul: Öğretmenim Dergisi Yayınları.
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 1-24.
- Maxım, M. (2013). Voyvoda. *TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt:43*, içinde (ss. 127-129). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. (26. Basım)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Oruç, E. (2013). *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Özkaya, Y.(2006). Mütesellim. *TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt:32*, içinde (ss. 203-204). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Özkaynak, K. (1946). *Efelerden Haberler*. Aydın: Efeler Belediyesi Kültür Yayınları.
- Öztoprak, B. (2016). *Türk Romanında Efelik ve Efeler Üzerinde Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Öztoprak, B. (2017). Atçalı Kel Mehmed Efe'nin Yer Aldığı Biyografik Romanlar İle Keloğlan Masalları Arasında Bulunan Ortak Unsurlar Üzerine Bir İnceleme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38): 343-369.
- Poggi, G. (2008). *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pösteki, N. (2014). Türk Sinemasında "Sosyal İsyancı" Efeler: Atçalı Kel Mehmed ve Dokuz Dağın Efesi", *Acta Turcica Dergisi*, 4(2): 1-22.
- Sarıbey, A.(2006). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aydın'da Yönetim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Sertoğlu, M. (1976). *Atçalı Kel Mehmed Efe*. İstanbul: İtimat Kitabevi.
- Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2): 419-426.
- Suceska, A. (1985). Malikâne. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41: 273-282.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi Cilt: II*. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2020). *Taşra*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Uluçay, Ç. (1955). *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Berksoy Yayınevi.
- Uluçay, Ç. (2013). *Atçalı Kel Memed*. İstanbul: As Matbaası.

Üstündağ Özdemir, N. (2018). Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu İle Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Current Research in Social Sciences*, 4(1): 29-38.

Yetkin, S. (1997). *Ege'de Eşkıyalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.